



A Arte Románica

Historia da Arte

2º Bacharelato

Jose Luis M



A Arte Románica: Contexto, estilos e significados.

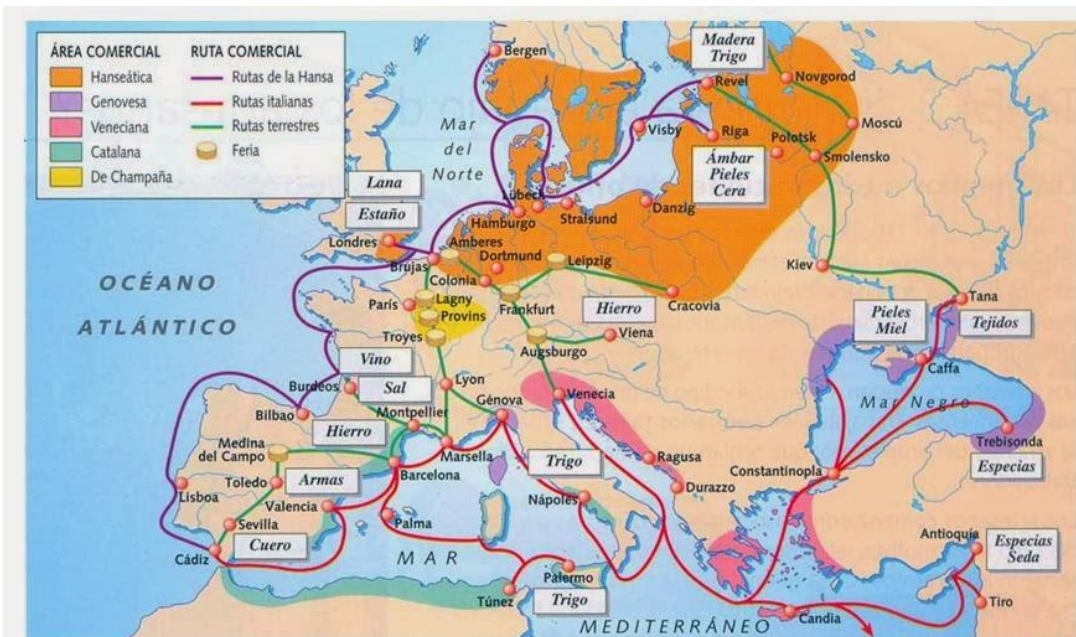
- O Románico é un **movemento artístico pan-europeo** (s. X–XIII) que integra arquitectura, escultura e pintura nunha **síntese formal e ideolóxica** ao servizo dunha orde teolóxica, social e litúrxica concreta. O seu trazo máis distintivo é o **triunfo da pedra** (a bóveda) como solución estrutural e estética. **Obxectivos da aula:**
 - **Situar cronoloxía** e periodización interna do movemento.
 - Comprender o **vínculo causal** entre o contexto socioeconómico (feudalismo, crecemento poboacional) e as formas artísticas.
 - Analizar a **función comunicativa** (didáctica, litúrxica, apotropaica) da arte románica.
 - Estudar **exemplos galegos** paradigmáticos (Catedral de Santiago de Compostela) no seu contexto internacional. **Competencias adquiridas:**
 - Identificación de **elementos formais estruturais** (piares compostos, bóvedas).
 - Lectura **iconográfica** e simbólica de portadas e capiteis.
 - Explicación da **relación función/forma** na arquitectura de peregrinación.
 - Comparación **estilística** entre as principais escolas peninsulares.

Introducción e periodización

- **Periodización:**

- **Primeiro Románico (s. X – c. 1075):** Tamén coñecido como Románico Lombardo. Caracterizado pola **experimentación estrutural**, o uso de aparellos modestos (*opus incertum* ou *mampostería*), plantas máis sinxelas, e a presenza de **elementos prerrománicos**. As cubertas de pedra son rudimentarias (primeiras bóvedas de canón ou arista sen nervios).
- **Pleno / Alto Románico (c. 1075 – 1150):** A fase de maior difusión. Vinculado ás **grandes ordes monásticas** (Cluny) e ás **rutas de peregrinación** (Camiño de Santiago). Caracterízase polos **grandes programas construtivos**, a estandarización tipolóxica (planta de salón con girola e tribuna) e o **esplendor escultórico monumental** (tímpanos e capiteis historiados).
- **Transición / Románico Tardío (c. 1150 – s. XIII):** Inclusión de **recursos protogóticos**. Aparecen elementos como o arco apuntado (como solución estrutural para reducir empuxes), maior naturalismo nas figuras, e un tratamento máis volumétrico e dinámico no espazo. O Pórtico da Gloria é o exemplo paradigmático desta etapa.

Contexto histórico xeral: A renovación do ano mil



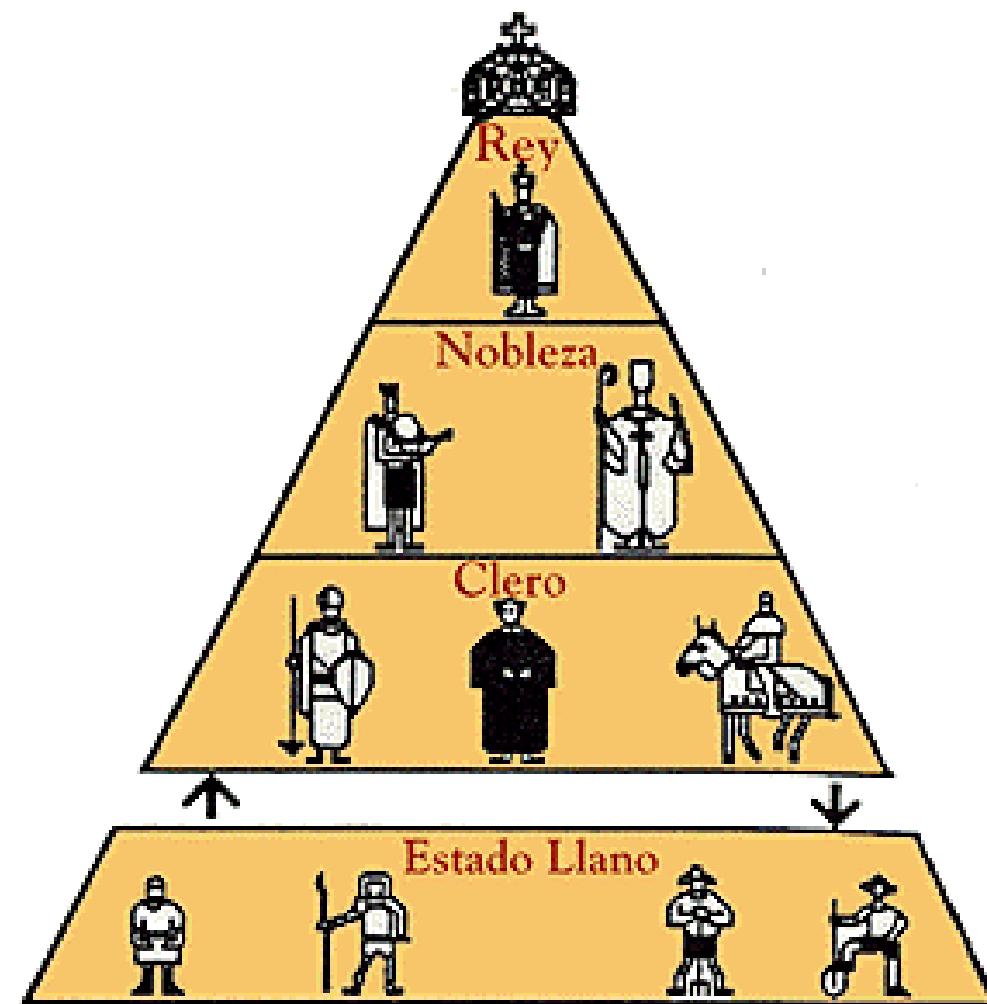
Doc. 2 Principales rutas del comercio medieval.

- **Renovación demográfica e económica:**

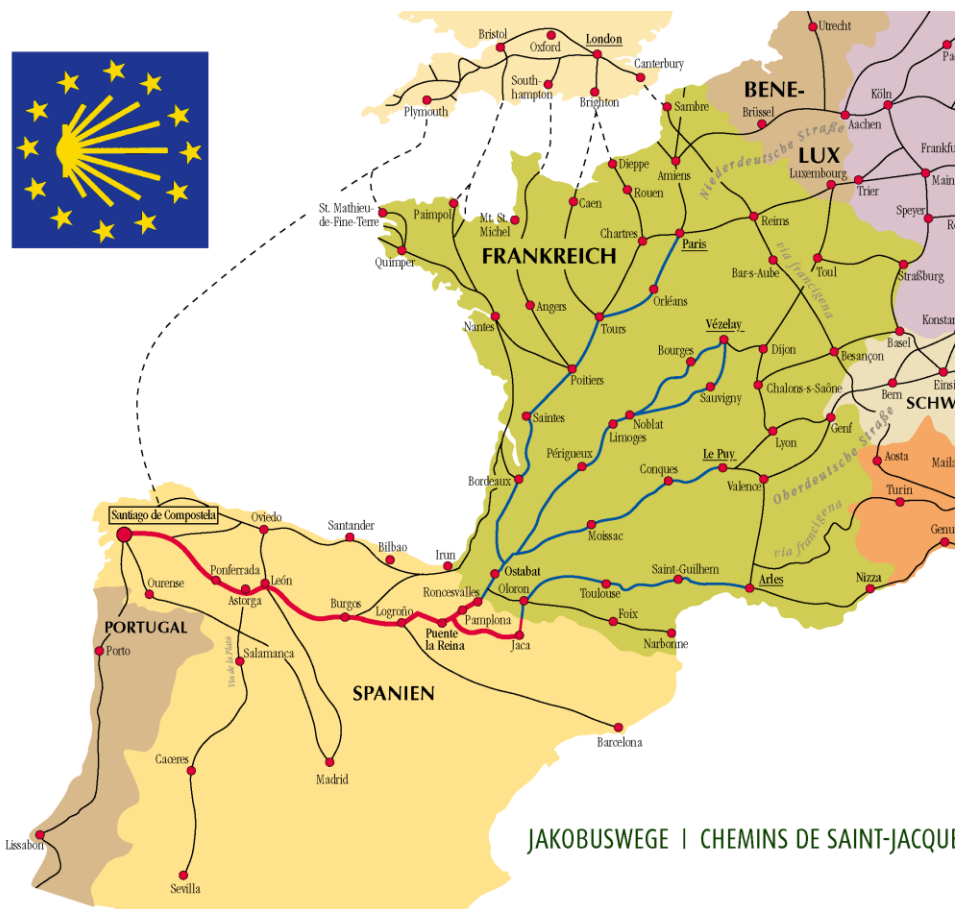
- **Contexto demográfico:** Entre os séculos X e XII prodúcese unha notable **recuperación poboacional** en Europa Occidental. Isto é froito da estabilidade política e da **expansión agraria** (novas técnicas, rotación de cultivos, arado normando).
- **Consecuencias económicas:** A expansión agraria xera **excedentes**, o que implica unha **capacidade de investimento** que antes non existía. Estes excedentes non só financian a nobreza e os mosteiros, senón que tamén revitalizan o comercio local e de longa distancia.
- **Promoción artística:** O excedente económico permite o financiamento de grandes **campañas construtivas** e a creación de **obradoiros estables** e profesionalizados que circulan polas grandes rutas.
- **Paz e orde:** Os movementos da **Paz de Deus** e a **Tregua de Deus** (final do s. X) promovidos pola Igrexa axudaron a establecer un marco de estabilidade social, canalizando enerxía cara á relixión e a construción.

Consolidación do Feudalismo e Ideoloxía

- **Sociedade estamental e teocentrismo:**
 - **Estrutura estamental:** A sociedade artéllase en tres ordes (ou **tríada funcional**): *Oratores* (os que rezan), *Bellatores* (os que combaten) e *Laboratores* (os que traballan). Esta xerarquía social reflíctese directamente no **patrocinio artístico**.
 - **Mecenas principais:** A **orde clerical** (abades, bispos) e a **nobreza** (condes, reis) son os promotores de obra pública, que a utilizan para lexitimar o seu poder e a súa función social.
 - **Teocentrismo e simbolismo:** A **concepción do mundo como unha orde teolóxica fixa** marca todas as eleccións formais e iconográficas.
 - **Igrexa como *Imago Mundi*:** O templo é a representación da **Xerusalén Celeste** ou dun universo ordenado. A súa monumentalidade, a orientación litúrxica (leste-oeste) e a disposición xerárquica das imaxes responden a esta visión.
- **Implicación práctica:** O espazo constrúese para reforzar a **orde social** e a **autoridade eclesiástica** mediante representacións simbólicas e a **liturxia visual coercitiva**.

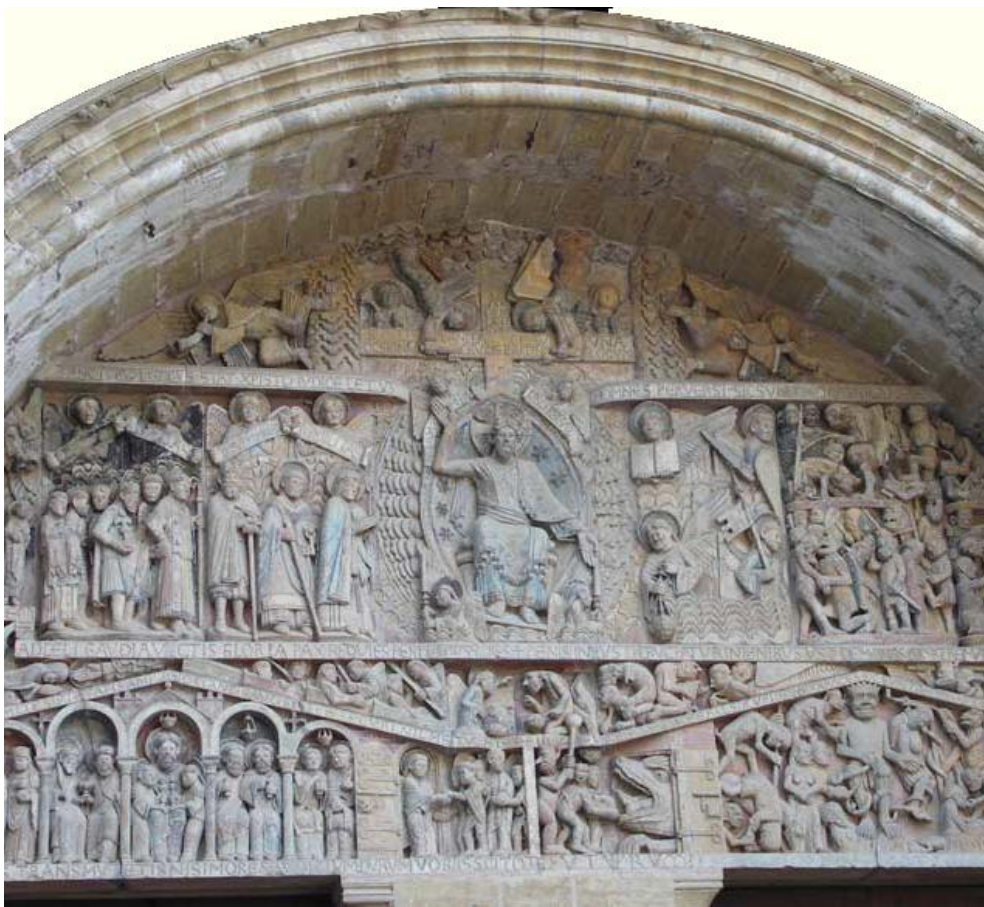


Ordes Monásticas e Camiño de Santiago.



- **Cluny, reforma beneditina e o papel das peregrinacións:**
 - **Cluny (s. X):** O modelo por excelencia. A **reforma beneditina** levou a unha centralización administrativa e burocrática dos mosteiros, cunha autoridade (o abade de Cluny) que controlaba unha ampla rede de priorados. Isto facilitou o control de **obradoiros itinerantes** e a difusión de **estándares litúrxicos e arquitectónicos** (Exemplo: Cluny III).
- **Peregrinacións (Camiño de Santiago):**
 - **Función material:** A necesidade de **albergar, protexer e organizar** grandes fluxos de peregrinos levou á estandarización da tipoloxía arquitectónica (as **Igrexas de Peregrinación**).
 - **Función cultural:** O Camiño actúa como un **canal de intercambio** artístico e técnico entre o norte de Francia e a Península Ibérica.
- **Efectos concretos:** Os obradoiros de **Mestre Esteban** e **Mestre Mateo** son exemplos concretos da circulación de artistas e modelos. O resultado é unha **tipoloxía estandarizada** con *ambulatorio* (ou *girola*), *tribuna* e *grandes transceptos*.

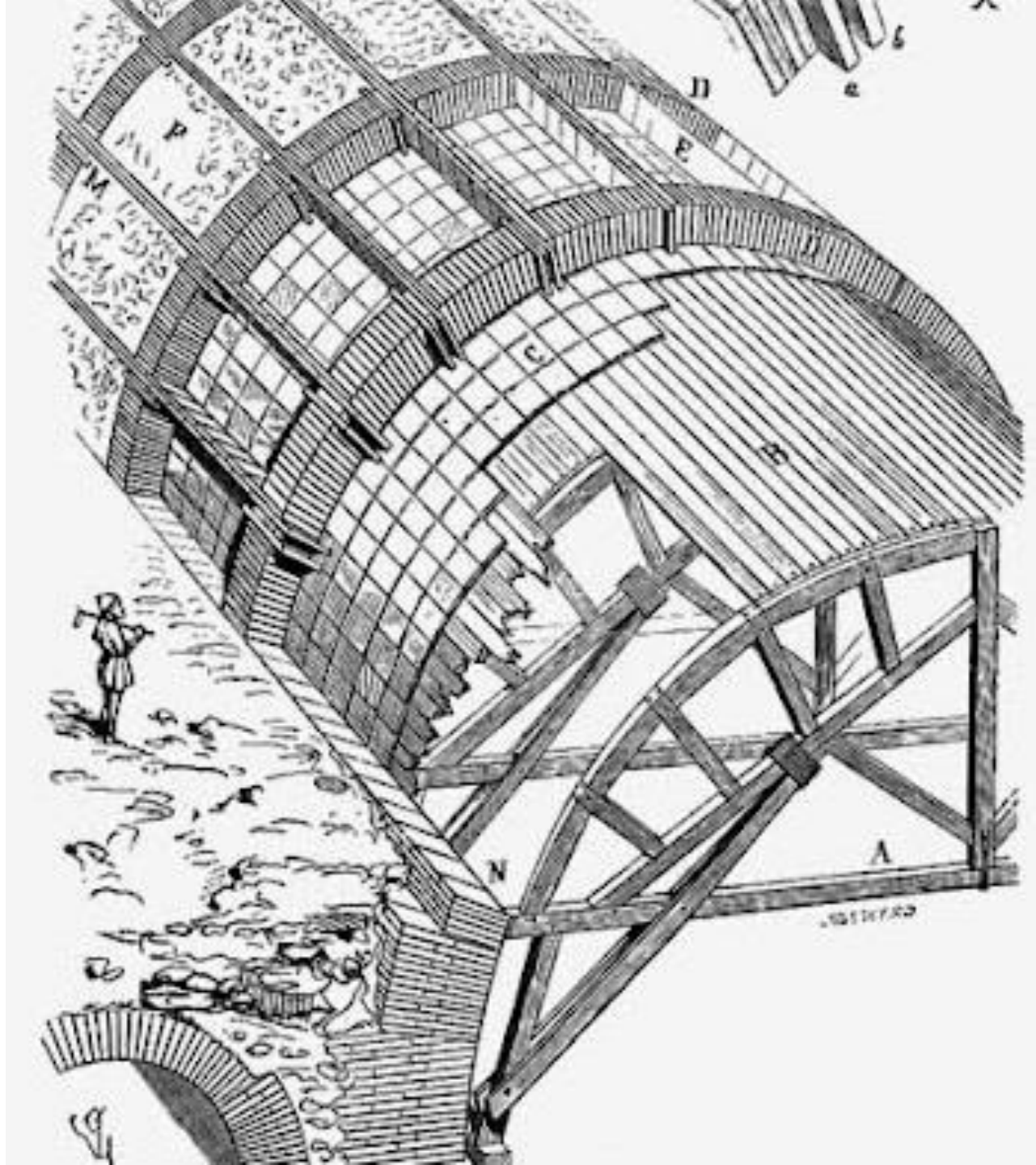
Función e ideoloxía da Arte Románica



- **Didáctica, litúrxica e apotropaica:**
 - **Función didáctica (O Libro dos Pobres):** As imaxes son o principal **instrumento pedagóxico** da Igrexa para unha poboación maioritariamente analfabeta. O **tímpano** e os **capiteis** son os soportes principais, organizados en rexistros narrativos e xerarquizados.
 - **Función litúrxica:** A arquitectura está deseñada para acoller **ritos, procesións** e a **veneración de reliquias**. A **xiróla** (ambulatorio) permite a circulación e a visita ás capelas radiais sen interromper a misa no altar maior. A **espacialidade** está ao servizo da acción sacra.
 - **Función apotropaica:** As imaxes intimidatorias (o **Xuízo Final**, o **Bestiario** e os seres fantásticos dos capiteis) cumpren un papel de **reforzo moral** e control social. A arte establece unha fronteira entre o sagrado e o profano e actúa como **liturxia visual coercitiva** que recorda a necesidade de seguir a doutrina.

Arquitectura Románica I – O obxectivo funcional

- **A Bóveda de Pedra e o Desafío do Empuxe:**
 - **Cambio técnico esencial:** A substitución progresiva da cuberta de madeira pola **bóveda de pedra** (de canón, de arista ou de forno) é o feito definitorio do Románico. O obxectivo é conseguir **ignifugación** (contra os incendios) e **monumentalidade** (a grandiosidade da *Domus Dei*).
 - **Resultado estrutural:** A bóveda xera un **forte empuxe lateral (horizontal)** sobre os muros, que debe ser contrarrestado.
 - **Resultado formal:**
 - **Muros máis grosos e robustos.**
 - **Pequenas aberturas** (fiestras).
 - **Aspecto macizo e compactado**, xerando a estética da *contundencia* tan propia do Románico.
 - **Idea central:** No Románico, **a técnica define a forma**. A análise arquitectónica debe partir sempre das **restricións e solucións construtivas** impostas pola pedra.

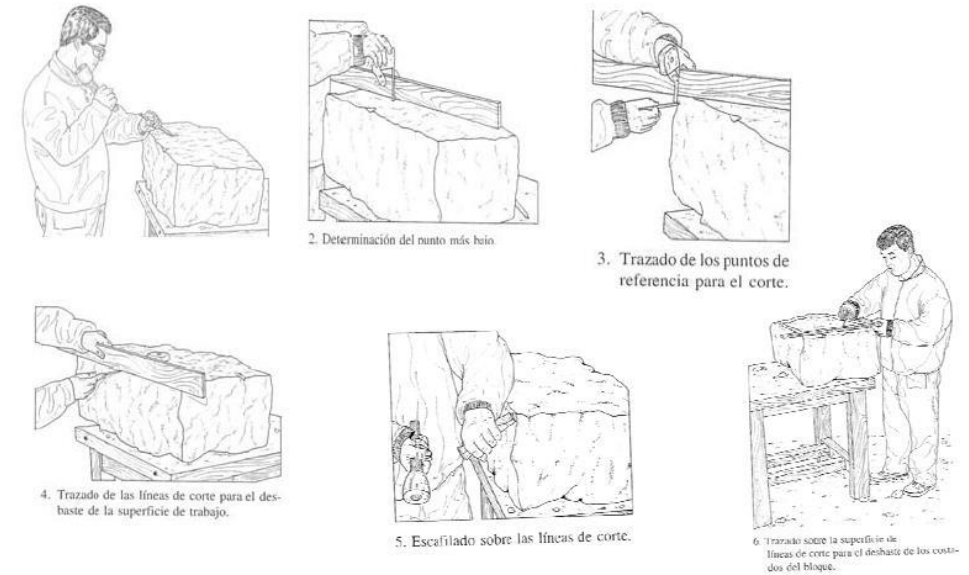


Arquitectura Románica

II – Materiais e fábrica.

- **Cantería e Estereotomía:**

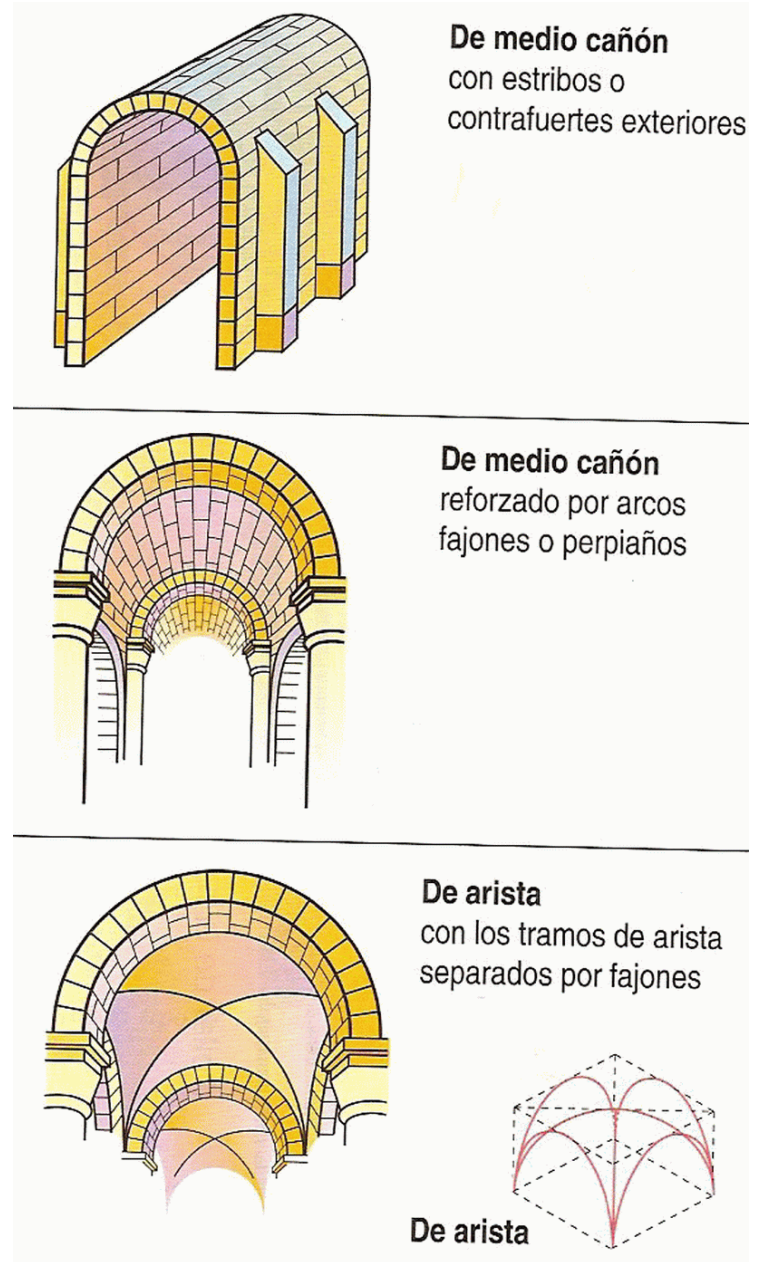
- **Pedra de Cantería:** Emprego de **sillares escuadrados** e ben labrados, que ofrecen mellor **modularidade** e **durabilidade** que a *mampostería* anterior. Isto require un traballo profesionalizado dos canteiros.
- **Estereotomía:** É a **arte do trazo e corte preciso da pedra** para xestionar as cargas e permitir encaixes perfectos. Esta técnica é fundamental para a construción de bóvedas complexas.
- **Marcas de Canteiro:** A miúdo aparecen nas fachadas e interiores. Non son só *firmas*, senón elementos de **control de calidade** e **contabilidade** do traballo realizado polos diferentes mestres.
- **Efectos estéticos:** Texturas, liñas de corte visibles e sensación de **solidez monolítica** debido á calidade do aparello.



Arquitectura Románica III

-Sistemas de cuberta

- **Bóveda de Canón, Bóveda de Aresta e Cúpula:**
 - **Bóveda de Canón:** A máis común, utilizada nas naves principais. Xera **fortes empuxes** laterais, que requiren o uso de **arcos faixóns** (transversais) para concentrar e transmitir a carga cara aos piares.
 - **Bóveda de Aresta:** Formada polo cruzamento perpendicular de dous canóns. Vantaxe: **redirecciona o empuxe** cara aos catro piares nos vértices do tramo, permitindo que os muros entre piares poidan ser algo máis lixeiros. É crucial para o desenvolvemento posterior da bóveda de cruceira gótica.
 - **Cúpula:** Empregada principalmente sobre o **cruceiro** para monumentalizar o eixo central. Require solucións complexas para a **transferencia de cargas** desde o círculo da cúpula ao cadrado do cruceiro (uso de *trompas* ou *pechinas*).



Arquitectura Románica IV – Medidas Construtivas por masa.

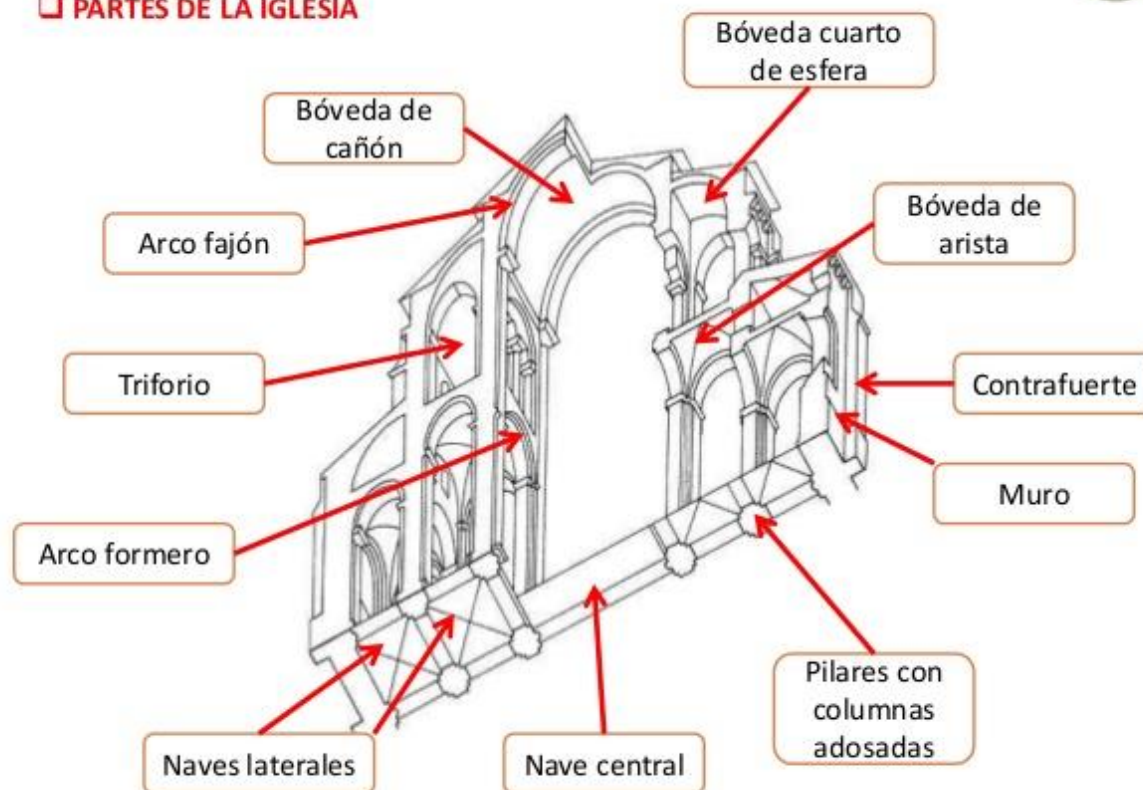
- **Muros, Contrafortes e Tribuna como Contrarrestos:** A solución románica aos empuxes da bóveda baséase na **resistencia pasiva** mediante o engrosamento da masa:
 - **Muros grosos:** A **redución de vanos** para manter a masa é a primeira liña de defensa.
 - **Contrafortes exteriores:** Estruturas verticais adosadas aos muros que **distribúen localmente** as reaccións estruturais dos arcos faixóns e bóvedas. Son os **antecedentes estruturais** dos *arbotantes* góticos.
 - **Tribuna / Galería Superior:** Unha solución típica nas igrexas de peregrinación (Santiago de Compostela, Saint-Sernin). Ten unha **dobre función**:
 - **Funcional:** Aloxamento e circulación de peregrinos.
 - **Estrutural:** O seu tellado (xeralmente unha media bóveda) xera unha **contrafrecha** que desvía o empuxe da bóveda central da nave. A súa masa axuda a conter a presión.



Arquitectura Románica V –Elementos de sustentación articulada.

2. LA ARQUITECTURA ROMÁNICA

▣ PARTES DE LA IGLESIA



- **Piares Compuestos e Arcos Principais:**
 - **Piar Composto (ou Pilar Cruxiforme):** É a solución estrutural que substitúe a columna clásica. Permite **articular as cargas** e *visibilizar* a función de cada elemento:
 - **Núcleo central:** Resiste a carga vertical.
 - **Semicolumnas / Baquetóns:** Elementos adosados que se prolongan nas naves e que reciben os arcos (faixóns, formeros) ou as nervaduras da bóveda. O piar **reflicte en vertical** o que sucede en horizontal coas bóvedas.
 - **Arco de Medio Punto:** Elemento de compresión por excelencia. A súa **forma semicircular** é a base da bóveda de cañón e da estética románica.
 - **Arcos:**
 - **Arco Faixón:** Reforzo transversal que divide os tramos da bóveda de cañón.
 - **Arco Formero:** Elemento lonxitudinal que separa as naves laterais da nave central e se apoia nos piares.

O capitel historiado: a narración en pedra.

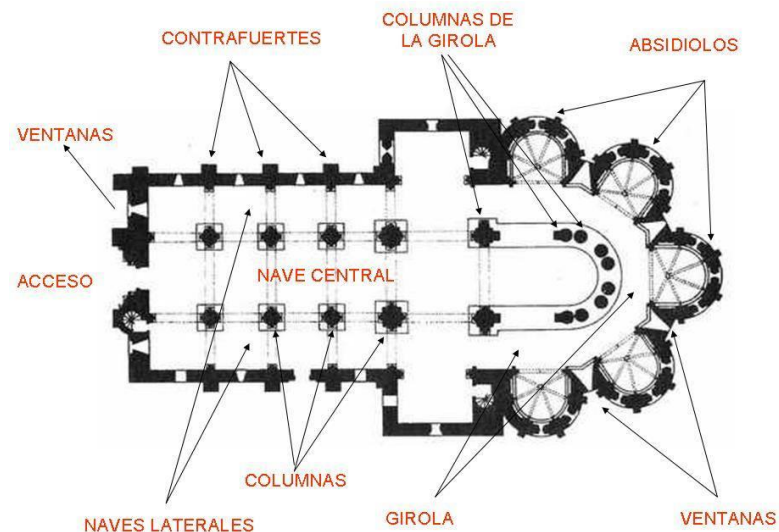
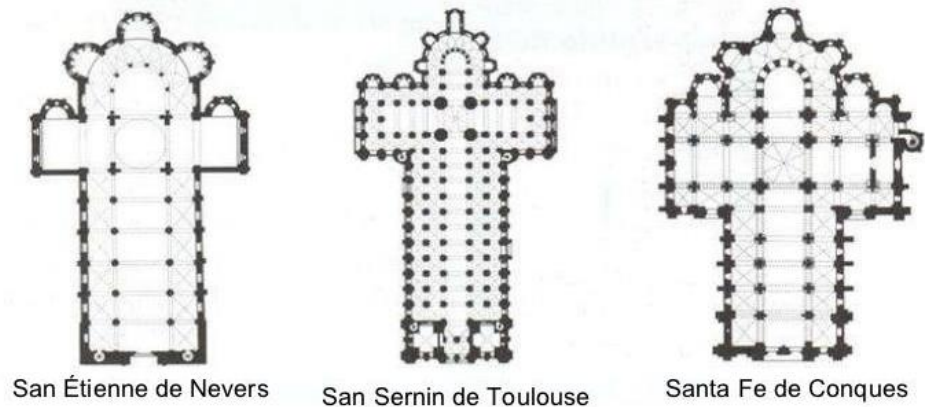


- **Capiteis como Narracións Visuais:**
 - **Soporte estrutural convertido en narración:** O capitel, que é o elemento de transición entre o soporte vertical (piar) e o elemento horizontal (arco/bóveda), convértese na principal **superficie narrativa** xunto co tímpano.
 - **Contidos (Repertorio):**
 - **Narrativos:** Escenas bíblicas, vidas de santos.
 - **Alegóricos/Morais:** Fábulas, **Bestiario** (leóns, grifóns, sereas, centauros) que simbolizan a loita entre o ben e o mal, ou vicios e virtudes.
 - **Vexetais/Xeométricos:** De influencia clásica ou oriental.
 - **Método de análise:**
 - Identificar o **marco** e a **lectura secuencial** (a miúdo en *scroll* ao longo do capitel).
 - Analizar a **función moral ou teolóxica** do motivo (por que se escolleu esa historia para ese lugar).
 - **Significado:** Os capiteis son unha **memoria visual** e un **documento teolóxico interno** (especialmente nos claustros monásticos).

Planta I – Modelo de peregrinación.

- **Basilical de Cruz Latina con Girola e Tribuna:**

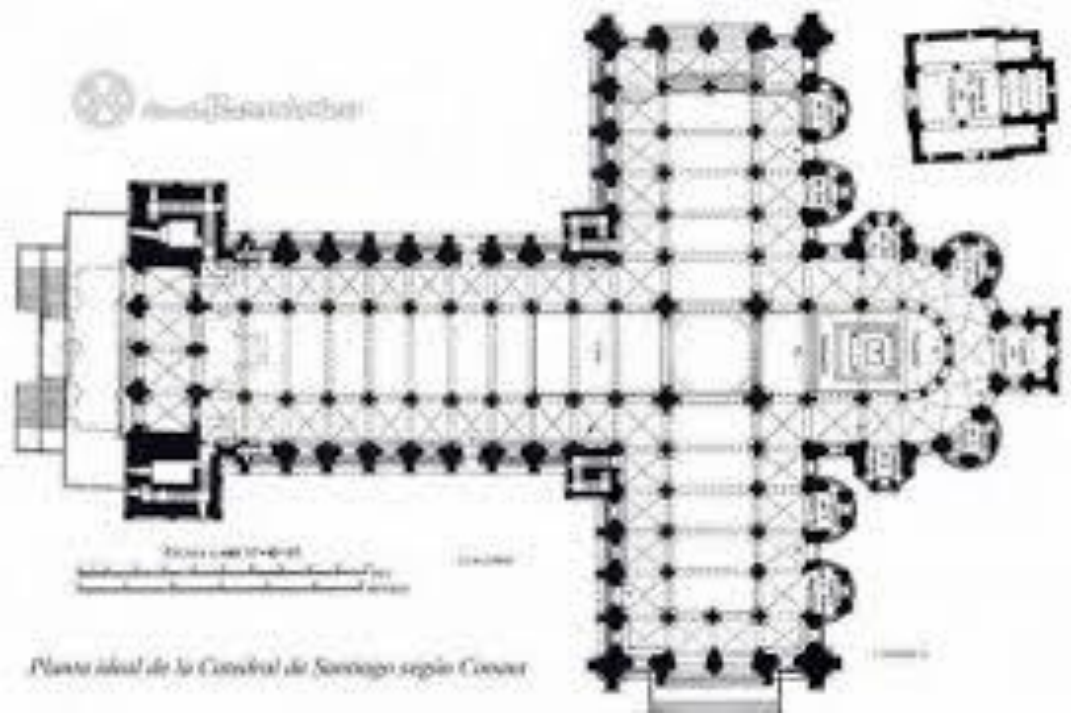
- **Tipoloxía:** A **Igrexa de Peregrinación** é a tipoloxía máis avanzada do Pleno Románico.
- **Elementos clave:**
 - **Planta Basilical:** Con tres ou cinco naves.
 - **Cruz Latina:** Con transepto acusado e gran desenvolvemento.
 - **Girola (ou Ambulatorio):** Continuación das naves laterais que rodea a cabeceira e o altar maior. Permite o **tránsito ininterrompido** dos peregrinos para visitar as **capelas radiais** que albergan as reliquias.
 - **Tribuna:** Piso superior das naves laterais, tamén de circulación.
- **Funcionalidade:** O deseño busca **organizar os fluxos** de persoas e establecer un **circuíto litúrxico** que mantén a distinción entre o espazo do clero (cabeceira) e o dos fieis/peregrinos (naves e girola).



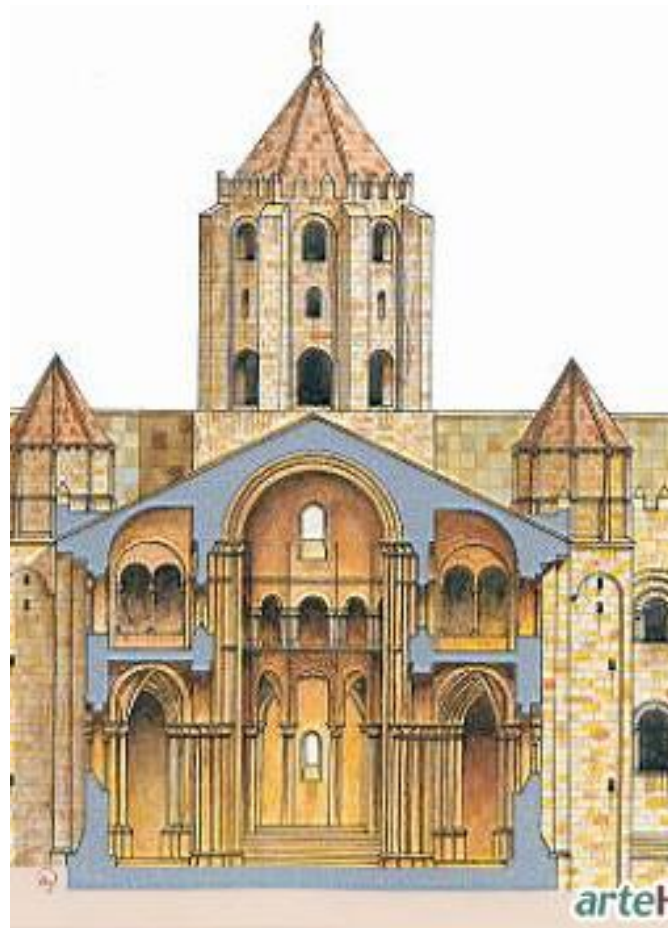


Catedral de Santiago I - Planificación e espazo.

- **Prototipo Galego de Peregrinación (*Opus Perfectum*):**
 - **Contexto:** A Catedral (iniciada en 1075) segue o modelo das grandes igrexas do Camiño Francés, como **Saint-Sernin de Toulouse**, sendo un **prototipo internacional** de Pleno Románico.
 - **Modularidade e Repetición:** A planta está deseñada cun **módulo regular** (o cadrado do cruceiro) que se repite para dar forma a todos os tramos. Isto facilita a construción e crea unha **orde visual** de ritmo constante.
 - **Función Reliquial:** A ambición arquitectónica está directamente ligada ao **programa reliquial** (a sepultura do Apóstolo Santiago), que converte o edificio no **centro de irradiación** artística e política do Occidente europeo.
 - **Ritmo Estrutural:** Os piares compostos e os arcos faixóns crean un **ritmo estático** que guía a mirada do peregrino cara á cabeceira, culminando na monumentalidade do cruceiro.



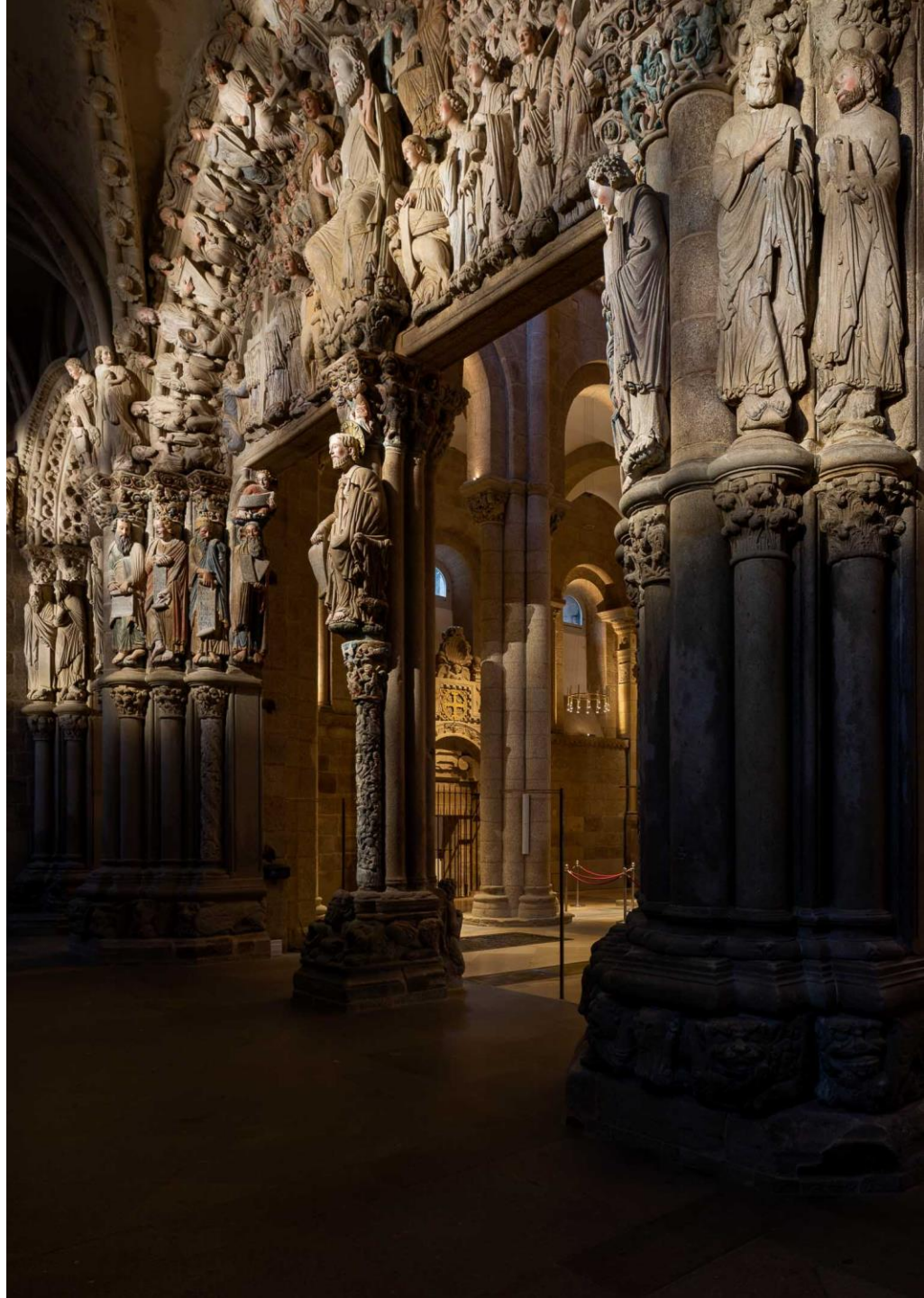
Catedral de Santiago II –Alzado Interior en Tres Pisos.



- **Arcada, Tribuna e Claristorio:** O alzado da nave principal de Santiago (e do Pleno Románico) divídese en tres niveis horizontais:
 - **Arcada (Inferior):** Constituída polos **arcos formeros** que se apoian nos piares compostos e separan a nave central das laterais.
 - **Tribuna (Medio):** Galería superior que se abre á nave central mediante unha serie de **arcos de medio punto xemelgados**. A súa función principal é a **contrafrecha estrutural** (o seu volume contén o empuxe da bóveda principal).
 - **Claristorio (Superior):** Nivel de ventá que se atopa por riba da tribuna. En Santiago é **reducido** e moitas veces cego debido á necesidade de manter a masa do muro para garantir a estabilidade da bóveda de canón.

Luminosidade e simbolismo

- **A Penumbra como Estratexia Teolóxica:**
 - **Iluminación controlada:** A necesidade de reforzar os muros e o claristorio reducido producen un espazo interior en **penumbra** (característico do Románico).
 - **Focalización:** A luz focalízase na **cabeceira** e no **cruceiro**, subliñando as reliquias e o altar.
 - **Valor Simbólico (*Lux in Tenebris*):** A obscuridade crea unha **separación entre o profano e o sagrado**, intensificando o **recollemento** e o **misterio**. A luz que entra é interpretada como a **luz divina**.
 - **Polícromos Perdidos:** O efecto orixinal da penumbra realzaría a **policromía intensa** que tería orixinalmente a escultura e a pintura interior.



Conclusións arquitectónicas.



- **Sistema Estático e Transición ao Gótico:**
 - **Sistema Estático:** O Románico é un sistema construtivo baseado na **masa** e no **muro** como estratexia dominante para resistir cargas. A súa estética é o **resultado lóxico** da solución estrutural á bóveda de pedra.
 - **A Base para o Gótico:** A acumulación de coñecementos e o control das cargas no Románico é o que posibilita a **revolución técnica do Gótico**.
 - O Gótico substitúe a **resistencia pasiva** (masa) pola **resistencia activa** e dinámica (*arco apuntado, bóveda de crucería, arbotante*).
 - **Valoración Crítica:** O Románico debe ser valorado non só como unha etapa de transición, senón como un **sistema coherente e pleno** con finalidades simbólicas e funcionais perfectamente definidas.

Escultura Románica I - Función e lingua formal.

- **Leis Estilísticas e Subordinación á Arquitectura:**
 - **Subordinación Estrita (*Lei do Marco*):** A escultura é un **complemento inseparable** do marco arquitectónico. As figuras **deformanse e adaptense** á forma do soporte (tímpanos, arquivoltas, xambas). O obxectivo é encher o espazo dispoñible (*horror vacui*).
 - **Hieratismo e Frontalidade:** As figuras son ríxidas, frontais e inexpressivas. A súa finalidade non é a verosimilitude, senón a **eficacia comunicativa** da orde divina e a **autoridade teolóxica**.
 - **Escala Xerárquica:** O tamaño das figuras depende da súa **importancia teolóxica**.
 - **Función:** A escultura actúa como a **interface principal** entre a doutrina da Igrexa e o fiel (función didáctica).



Escultura Románica II - Localización e soporte.



- **Portadas e Capiteis dos Claustros como Lugares Clave:**
 - **Portadas:** Son o **limiar didáctico** e liminar entre o espazo profano (exterior) e o espazo sacro (interior). Ofrecen unha **lectura secuencial e gradual**.
 - **Claustros:** Espazo pechado monástico destinado ao **estudo e a meditación**. Os capiteis alí localizados teñen unha **iconografía máis libre**, a miúdo enfocada á vida moral dos monxes.
 - **Outras Localizacións: Canecillos** con motivos apotropaicos, eróticos ou grotescos.



Estudo de caso I –Portada das Praterias (Santiago)

- **Pleno Románico e o Desafío do Reaproveitamento:**
 - **Estilo (c. 1100–1117):** Rixidez, **densidade compositiva** e *horror vacui*. As figuras están orientadas a unha lectura **categorica e moralizante**.
 - **Estado Actual (Análise Crítica):** A composición que vemos hoxe é **fragmentaria e amalgamada** por **reutilización de relevos** de diversas procedencias (posteriores á revolta de 1117).
 - **Método Crítico:** A análise require a **reconstrución hipotética** da súa orde iconográfica orixinal e considerar os **efectos da reubicación** sobre a mensaxe narrativa.

Estudo de caso II -Pórtico da Gloria (Mestre Mateo)

- **Culminación do Románico e Transición Formal:**
 - **Mestre Mateo (c. 1168–1188):** Mestre de obras que concibe un **proxecto integral** onde arquitectura, escultura e policromía se fusionan.
 - **Rupturas Estilísticas (O Humanismo Incipiente):** **Liberación da Lei do Marco**; maior tratamento **volumétrico**, individualización de rostros e **expresión dialogada** entre as figuras.
 - **Iconografía de Transición:** Pantocrátor máis humano, 24 anciáns en interacción musical, **Santiago sedente** como figura central de hospitalidade relixiosa. É un **enlace directo** coa escultura gótica francesa.



Escultura Románica III -Conclusión estilísticas

- **Evolución cara ao Naturalismo Incipiente:**
 - **Dinámica Evolutiva:** A escultura románica evoluciona desde o **hieratismo simbólico** cara a unha **humanización** e a aparición de elementos de **volume e expresión** que anuncian o Gótico.
 - **Significado Histórico:** Este cambio visual reflicte unha nova **sensibilidade teolóxica** (un Cristo máis humano) e unha **revalorización do escultor** como autor individualizado.
 - **Instrumentos de Análise:** Observar **articulación corporal, tratamento do peso, drapeados e interacción** entre figuras.

Pintura Románica I -Función e técnica.



- **Fresco e Temple como Soportes Principais:**
 - **Fresco:** Técnica dominante para **grandes superficies** (ábsidas, bóvedas). Aplicación de pigmentos minerais sobre o **intonaco húmido**. Proceso por **xornadas (giornate)**. Soportes **inmóviles e permanentes**.
 - **Temple sobre Táboa:** Técnica para **frontais de altar** e imaxes móbiles. Permite o uso de **polícromos** máis ricos.
 - **Función:** Pór logos narrativos e teolóxicos integrados na arquitectura, empregados como instrumento de ensino e devoción.

Pintura Románica II - Análise formal



- **Antinaturalismo, Liña e Cor Plana:**
 - **Prioridade do Debuxo (A Liña):** Liñas de contorno contundentes que delimitan figuras. A contorna gráfica é o principal vehículo de mensaxe.
 - **Antinaturalismo:** Rexeitamento explícito da perspectiva, o *claroscuro* e as sombras. O obxectivo é representar o **simbólico** e o **atemporal**.
 - **Cor Plana e Simbólica:** Uso de **cores intensas e limitadas** que cumpren unha **función semiótica** máis que descritiva.
 - **Espazo Pictórico:** Non existe un espazo unificado. O fondo é a miúdo unha **superficie xeométrica ou monocromática** que subliña a **frontalidade**.

Pintura Románica III -Iconografía dominante.



- **Pantocrátor, Tetramorfos e *Maiestas Mariae*:**
 - **Pantocrátor (*Maiestas Domini*):** Icona central, situado no **punto axial da ábsida**. Simboliza o Xuíz e a Soberanía de Cristo. Atributos: **Libro da Vida, xesto de bendición**, a miúdo inscrito nunha mandorla.
 - **Tetramorfos:** Símbolos dos Evanxelistas (home/anxo, león, touro, aguija) que rodean o Pantocrátor. A súa función é interpretativa.
 - **Rexistros Inferiores:** A organización é vertical: **celeste** (Pantocrátor) arriba, **historia sagrada e vida cotiá/narrativa** (rexistros inferiores) abaixo.

Pintura Románica IV – Escolas Peninsulares



- **Comparación de Tendencias Estilísticas:**
 - **Escola Catalá (Pirenaica):** Influencia **bizantina** marcada pola **planaridade**, senso icónico, intensidade da liña e **mirada penetrante**. Exemplo: Pantocrátor de Sant Climent de Taüll.
 - **Escola Leonesa / Castellana:** Maior **narrativa**, inclusión de **temas seculares** (traballos do ano), influencias **islámicas e mozárabes** na cor e ornamento. Exemplo: Panteón dos Reis en San Isidoro de León.
- **Interpretación:** Ambas comparten función doutrinal pero diverxen nos recursos formais, mostrando a **diversidade rexional** dentro do marco pan-europeo do Románico.

Conclusións sobre a Pintura.

- **O Antinaturalismo como Elección Consciente:**
 - **Coherencia Estética:** A pintura románica non é un *fracaso* ante a representación naturalista, senón unha **linguaxe estética coherente e funcional** coas finalidades da Igrexa.
 - **Claridade Simbólica:** O rexeitamento da perspectiva e do modelado favorece a **claridade da mensaxe**. A icona é lexible desde distancia e en condicións de pouca luz.
 - **Integración Total:** A pintura, a escultura e a arquitectura forman un **todo unificado**.

Conclusións xerais e valoración crítica

- **Románico como Síntese Funcional e Simbólica:**
 - **A Síntese:** A integración das tres artes reflicte unha **visión unificada do sagrado**.
 - **O Legado:** O Románico perfeccionou o uso da **pedra como material estrutural** e estableceu a base de coñecementos que facilitaría a posterior revolución gótica.
 - **Puntos de Reflexión Crítica:** **Función social da arte**, relación entre **técnica e simbolismo**, e a **política do patrocinio artístico**.

Preguntas e discusión

- **Temas e Liñas de Debate:**

- **Preguntas Orientadoras:** Como a **iluminación** verbaliza teoloxía? En que punto a escultura deixa de ser mera ilustración para converterse en **arte con autonomía**? Cal é o papel das **rutas de peregrinación** na creación de redes visuais?
- **Estratexia Didáctica:** Utilizar as imaxes de alta resolución para a **análise detallada** e a división do alumnado en grupos para micro-presentacións sobre temas asignados.
- **Resultado Esperado:** Capacidade para argumentar con evidencias formais e contextuais, e para situar obras en marcos históricos e estilísticos.